

Episcopi și ctitori în Vâlcea secolului al XVIII-lea

Acad. Răzvan Theodorescu

Spațiul cel mai bogat în ctitorii din întreaga Țară Românească, care este Vâlcea – în vârsta sa medievală, sub patronajul unor voievozi și al unor boieri vlastelini, în prima sa modernitate, când principii tradiționaliști sau novatori, dar deopotrivă munificenți îl împodobesc cu lavre renumite, dar și când boiernași, preoți și țărani aparținând „stării a III-a” ajung la statutul de întemeietori de lăcașuri de cult – m-a atras, se știe, în studiile mele de tinerețe încă și nu foarte demult am încercat să spun ce cred că este „spiritul Vâlcei în cultura românească”¹.

O precizare se impune: între toate spațiile sud-carpătice supuse jurisdicției episcopiei Noului Severin în cei peste patru sute de ani scurși între întocmirile ecleziastice atribuite lui Nifon, fostul patriarh ecumenic, în 1503, sub Radu cel Mare și apariția modernă a Mitropoliei Olteniei în 1939 – este vorba de cele cinci județe din dreapta Oltului, Mehedinți, Dolj, Gorj, Romanați și Vâlcea, aceasta din urmă prezintă particularități ctitoricești asupra cărora mă voi opri acum.

Sper, cu alt prilej, să pot arăta prin ce se caracterizează celelalte teritorii ale eparhiei râmnice, din afara Vâlcei unde, în ciuda unui număr de monumente remarcabile, nu găsim nici densitatea, nici varietatea de ctitorii care ne întâmpină între munții Lotrului, valea Topologului, cea a Oltețului și Câmpia Română.

Secolul al XVIII-lea, veac „al Luminilor”, dar și al unei notabile explozii folclorice al cărei epicentru a fost tocmai Vâlcea și care stă, într-un fel, la temeiul modernității noastre burgheze din secolul al XIX-lea² – am sugerat cândva că emblema acestei prefețe populare a liberalismului românesc ar putea lua chipul ctitoriei vâlcene de la Urșani –, este și cel în care venerabila episcopie a Râmnicului Noul Severin înseamnă un centru de cultură ce difuzează cărți și iconografii pe o arie panromânească, cu ierarhi în majoritatea lor români ai locului, într-un timp în care, la București, mitropoliți ai principilor fanarioți erau greci; trebuie adăugat că cinci dintre cei unsprezece episcopi urcați în scaunul râmnicean, între Antim cel venit din Ivirul Caucazului și Neofit cel din neamul balcanic Geanoglu – Lesviodax, adică timp de aproape un veac și jumătate, între 1705 și 1840 au suit, la rândul lor, pe tronul metropolitan de pe malul Dâmboviței³.

Au intrat în istoria bisericii dar și în cea a cărții românești numele lui Damaschin Voinea „Dascălul” dintr-un neam de moșneni dâmbovițeni, care a „românit” cărțile de cult la Buzău și apoi la Râmnic; cel al lui Climent, fiu de săteni vâlceni din Pietrari, aflat în relații cu preoțimea românească din Ardeal; cel al antifanariotului Grigore din familia de mici boieri ispravnici a Socotenilor; cel al lui Chesarie, ctitorul „Enciclopediei” franceze din neamul Halepliu; dar se cuvine, nu mai puțin, a omagia postum și pe ierarhii greci care au fost Filaret – spijinatorul lui Dionisie Eclesiarhul și al lui Naum Râmniceanu –, moreotul Nectarie, în timpul căruia ctitoriile vâlcene, deopotrivă clericale și boierești, par a atinge, ca număr, apogeul, sau nepotul și succesorul său Galaction, cel care, fugăr la Sibiu, reclama lui Metternich pe fanariotul arghirofil Alexandru Șuțu.

¹ Este titlul lucrării mele apărute la Ed. Almarom, Râmnicu Vâlcea, 2001

² Vezi capitolul „Popular și țărănesc în arta de la 1800” în R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, II, București, 1987, p. 196 și urm.

³ Pentru istoria eparhiei: Sfânta episcopie a eparhiei Râmnicului Noul Severin în trecut și acum, București, 1906; D. Sandu, *Eparhia Râmnicului și Argeșului*, I-II, Râmnicu Vâlcea, 1976

O categorie specială de ctitori în Vâlcea – și aceasta rămâne o caracteristică pentru întregul secol al XVIII-lea și pentru primele decenii ale celui următor – o reprezintă preoțimea. Aici intră, cum vom vedea, protopopi⁴ cu o stare mai bună⁵ – un exemplu ar fi Șerban Copăceanu, în 1804, la Copăcenii unde este și pictat în pronaos –, ierei – așadar preoți ce pot spovedi și împărtăși (în spațiul românesc extra-carpatic existând practica de a nu îngădui mereu darul duhovnicesc imediat după hirotonie⁶) –, ierodiaconi, adică călugări ce erau și preoți în mănăstire.

Explicația cea dintâi pentru această situație rezidă, fără doar și poate, în rolul și prestigiul episcopiei de Râmnic; o a doua, foarte importantă, în aceea că din punct de vedere economic ei erau superiori restului sătenilor prin faptul fundamental al scutirii de dări⁷ – cu excepția momentului în care Oltenia a devenit o „Valachia austriacă”, ceea ce nemulțumea profund pe un episcop ca Damaschin⁸. Unii dintre preoți aveau o situație mai bună când se aflau pe lângă episcopii⁹, unii aveau „moșii”¹⁰ – chiar dacă foarte plastică, o frază celebră a lui Nicolae Iorga din conferința sa, la fel de celebră, „Cultura română supt fanarioți”, unde scria că acești „popi-țărani modești și ignoranți” erau „săraci până într-atât că făceau boierescul și slujeau în opinci”¹¹, se dovedește mai curând o frumoasă metaforă.

Desigur, nu toată preoțimea avea aceeași situație materială, rândurile sale crescând treptat. Cu cât înaintăm spre secolul al XIX-lea numărul slujitorilor altarului devenea tot mai mare pe tot cuprinsul Țării Românești, unde, se pare, că pe la 1780 erau circa 3500, după 1790, circa 5850¹², pe la 1830 circa 9000 de preoți și diaconi¹³ (s-a vehiculat chiar o cifră reală de 11000); vom vedea însă că și numărul de ctitorii vâlcene crește direct proporțional cu numărul de membri ai acestui grup social și cultural extrem de democratic.

Un respectabil cercetător interbelic al acestui cler din veacul al XVIII-lea, profesorul și preotul dorohoian Dumitru Furtună, scriind despre înaintașii săi întru cin observă că „între dâșii găsim atâtea mici cărturari, atâtea tipografi, atâtea zugravi și iconari, atâtea legători de cărți și transcriitori de cărți”¹⁴, chiar dacă nu le vede rolul de ctitori, ce ne interesează precumpănitor aici, mulțumindu-se să constate că „la zidiri de biserici preoții intervin, aleargă, strâng ajutoare, dau și din puținul lor avut”¹⁵. Impresia mea este că făceau cu mult mai mult și considerațiile ce urmează sper că o vor arăta.

Cea de a doua categorie socială, aș numi-o generic cea neclericală, este la rândul său scindată în boiernași – marii boieri sunt rarissimi și doar la începutul de secol, sub Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și primii fanarioți –, din rândul acestei boierimi de țară fiind recrutați ispravnicii – voi cita pe cei din neamurile Olănescu, Băbeanu, Otetelișanu, Socoteanu, Lahovari¹⁶ –, apoi vătafii de plai ieșiți din țărănie – exemplul

⁴I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova, 1941, p. 136 și urm.

⁵D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală și materială*, Vălenii de Munte, 1915, p. 64

⁶Informația o dețin de la părintele profesor Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, căruia îi exprim întreaga gratitudine

⁷I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 48-49

⁸*Ibidem*, p. 99

⁹*Ibidem*, p.81

¹⁰*Ibidem*, p.86

¹¹*op.cit.*, p.38

¹²D. Furtună, *op. cit.*, p. 53

¹³*Ibidem*, p. 53, nota 7

¹⁴*Ibidem*, p. 7

¹⁵*Ibidem*, p. 46

¹⁶I. Popescu-Cilieni, *op. cit.*, p. 132 și urm.

clasic este cel al ades invocatului Ioan Popescu, zis Urșanu –, căpitani de panduri, în fine „moșteni”, țărani liberi pentru care Vâlcea rămâne un teritoriu exemplar.

Toți aceștia, ca și preoții mai înainte amintiți, vor pune cu pioșenie, sute de pisanii și de cruci – admirabil publicate acum câțiva ani de regretatul coleg Constantin Bălan într-o carte fundamentală pentru epigrafia vâlceană¹⁷ –, care vorbesc elocvent despre credința, despre solidaritatea obștească, dar și despre importanța socială a ctitorilor, care amintesc aproape mereu pe ierarhul locului, pe stăpânitorul princiar de la București și, foarte rar, dar cu atât mai interesant, unele detalii ale istoriei locale sau generale; de asemenea, cu un oportunism înduioșător, devenit mai târziu un autentic „specific național”, în timpul ocupațiilor străine ei vor omagia pe suveranii creștini de la „Poarta chesaricească” sau de la „Poarta moschicească”, victorioși înaintea „Porții otomanești”: pe Carol al VI-lea, ultimul Habsburg pe linie masculină, în anii '30, pe o cruce de la Râmnic, deasupra cișmelei Inoteștilor sau pe alta de la Călimănești, apoi prin anii '70 pe țarina Ecaterina a II-a – „înpărăteasa noastră” se spunea, în august 1774, la schitul Dobrușa¹⁸ – sau pe nepotul acesteia, țarul Alexandru Pavlovici la Băbeni-Oltețu, în chiar anul victoriilor rusești asupra lui Napoleon.

Dinamica ctitoriilor religioase vâlcene din vremea la care mă refer aici – moment de apogeu al episcopiei Râmnicului – are un interes deosebit pentru istoricul culturii, al artei, al mentalității românești premoderne.

De la ierarh la ierarh, de la deceniu la deceniu, contextul istoric schimbându-se, această dinamică ne lasă să vedem inițiative și preeminențe culturale, colaborări între grupuri sociale diferite, dintre cele cu care veacul al XVIII-lea și începutul celui următor ne-au obișnuit în Muntenia și în Oltenia¹⁹.

Dacă ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea reprezintă aici epoca de aur a artei cantacuzin-brâncovenești, iar ctitorii sunt toți sau de stirpe princiară – voievodul Constantin și membrii familiei sale la Hurezi – sau mari boieri și mari ierarhi – mitropolitul Teodosie la 1680 la biserica Cetățuia din Râmnicu Vâlcea, episcopul Ștefan la Sărăcinești în 1687 (pictura de aici va aparține unui urmaș, Damaschin), Papa postelnicul Pârșcoveanu, ruda apropiată a lui Vodă²⁰ devenit călugărul Pahomie la schitul Mănăilești în 1689-1691 –, secolul al XVIII-lea se deschide, simbolic parcă, cu ctitorirea din 1700-1701 a schitului „44 de izvoare” din Pietreni, de către trei ieromonahi, Ștefan egumenul Bistriței, Epifanie și Nicodim. Decenii întregi, de acum înainte, vom vedea cum clerul vâlcean, de mir și monahal deopotrivă, marchează ceea ce cred că este *cel mai notabil efort ctitoricesc pe care are a-l înregistra întreaga cultură veche românească*.

Dacă scurta, dar atât de rodnică păstorire a fostului egumen de la Snagov, Antim Ivireanu, din primăvara 1705 până în primăvara 1708, nu a fost ilustrată de ctitorii semnificative – singurele două eforturi remarcabile fiind cel din 1706, de la Surpatele, datorat chiar doamnei Maria, soția Brâncoveanului și cel puțin anterior, din 1704 – 1705, al rezugrăvirii bisericii mari de la Cozia și al unor adăugiri arhitectonice aici, datorate rudei princiare, marele paharnic Șerban Cantacuzino Măgureanu, cel care după câțiva ani, în 1710, va adăuga pridvorul de la bolnița Bistriței –, amintirea sa se păstrează cu respect până astăzi – chipul său întâmpinându-ne, de pildă, în pronaosul de la Govora –

¹⁷ *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, 2005. În tot cuprinsul studiului meu referirile se fac la pozițiile din acest volum (număr, pagină)

¹⁸ *Ibidem*, II, 609, p. 440

¹⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 201-202

²⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 226

și mai știm că în vremea sa scutirea preoților de dări²¹ va crea premiza unor posibilități materiale ale acestei foarte active categorii sociale, ce va fi urmată de tot mai numeroase inițiative ctitoricești. Numărul acestora va crește timid sub dâmbovițeanul, fost ierarh buzoian, devenit episcop râmnicean, abia amintitul Damaschin, într-o destul de lungă cârmuire, din primăvara 1708 până la sfârșitul anului 1725. E drept – cu excepția lui Ștefan vodă Cantacuzino, în 1715, la mănăstirea Dintrunlemn – ctitorii vor fi exclusiv călugări de rang înalt – la Govora în 1711 reclăditorul este Paisie ieromonah, la biserica Sf. Voievozi, din Călimănești, la 1714-1715, dăruitorul era Serafim egumenul Coziei, la fostul schit Arhanghelul tot din Râmnic, la 1725, fondatori erau egumenul Gherman și arhimandritul Petronie „ot Șăgarcea” – sau mici boieri ai locului, ca Ștefan vătăful și soția sa Iliana în 1715 la Bărbătești-Vătășești, sau ca, în 1718, la biserica Sf. Nicolae din Olănești, Drăghici Olănescu căpitan și Ecaterina de Oteteliș; particula nobiliară ce apare deja în pisană din 20 iulie 1718²², așadar chiar în zilele în care, prin pacea de la Požarevac Oltenia trecea la imperiul habsburgic, ne trimite și la data picturii, 1725-1726, când stăpânirea austriacă se instalase deja aici și când era pictat lângă notabilii vâlceni „Steanvil ghinărar²³”, nimeni altul decât Stephan conte von Steinvill, comandantul trupelor din Transilvania și „director suprem” al administrației imperiale din Oltenia, a cărui imagine a fost înlocuită după 1739, adică după pacea de la Belgrad ce readucea așa numita „Valachia cisalutana” în cuprinsul Țării Românești.

Dacă păstorirea de doar un an (1726-1727) a nehirotonitului episcop Ștefan – ales de îndepărtatul mitropolit sârb de la Belgrad și confirmat de și mai îndepărtatul împărat vienez – nu ne-a lăsat decât un monument, biserica fostei mănăstiri Țeica din Ocnele Mari datorată lui Mihalcea Litterati, fiul cărturar al logofătului Chera Bojescu, menționat cu apelativul turcesc de „iazigi effendi²⁴”, aceea a succesorului său Inochentie, fostul egumen de la Motru și Brâncoveni, din toamna 1727 până în iarna 1735, a fost mai bogată în ctitorii: întemeietorii de lăcașuri s-au păstrat la nivelul social mai înalt în ceea ce privește zona neclericală²⁵ – în 1729 se încheiau lucrările la Vlădești prin osârdia Mariei Olănescu, văduva lui Radu Vlădescu, cu ajutorul vornicului Radu Olănescu, pentru ca în 1734, la Zătreni, să fie ctitor vornicul Preda Zătoreanu – și, la nivel mediu, în ceea ce-i privește pe fondatorii recrutați dintre clerici: arhimandritul Ilarion în 1729, la biserica Ioan Botezătorul de la mănăstirea Govora, popa Theodosie, fiul lui Iosif Brănescu ieromonah din Olănești la Buda-Ocnele Mari în 1731, Nicolae ieromonah, la Teiușu în 1735.

Ajungem astfel la unul dintre momentele faste ale istoriei monumentelor din Vâlcea, cel al păstoririi unui episcop, fiu al locului: este vorba de Climent, egumen la Bistrița și apoi ierarh la Râmnic între vara 1735 și primăvara 1749 când face „paretisis” (renunțare la scaun). El însuși ctitor ca nici un alt episcop râmnicean al veacului, Climent va fi contemporanul altor ctitori, mici boieri locali, care îi vor urma pilda. Cu frații săi, vătășelul Simion și Mihai – călugărit ca Macarie ieromonah – va face în 1742 schitul din localitatea sa de baștină, Pietrari²⁶, va reface, o dată cu reședința episcopală distrusă în

²¹N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II, ed. a II-a, București, 1932, p. 58.

²²C. Bălan, *op. cit.*, VI, 79, p. 167.

²³*Ibidem*, VI 80, p. 169

²⁴*Ibidem*, XI 1166, p. 728

²⁵Informația despre o mai veche ctitorire de către marele spătar Mihail Cantacuzino la Titireciu pare o invenție din această vreme (1729) a categumenului Ioan Ursachie (T. Simedrea, *Mănăstirea Titireciu în Glasul Bisericii*, 5-6, 1963 p. 468-501.

²⁶Tot „în familie” va acționa, după ce face „paretisis”, în octombrie 1749 la Bodești, unde e ctitor, cu nepoții săi, Antonie egumenul Bistriței – deci un succesor al său –, cu Ilarion progumen tot aici, cu popii Mihul, Nicula, Grigore (C. Bălan, *op. cit.*, I 133, p. 246).

1737-1738 în timpul războiului austro-ruso-turc („viind turcii cu război asupra nemților”, se spune într-o inscripție²⁷), și biserica acesteia „precum scrie în pisanii episcopii²⁸” și tot aici, la 1745 și 1749, bolnița și biserica Sf. Nicolae, unde se precizează că ctitorul este „om de țara aceasta²⁹” (iar în 1749 el, cu nepoții săi Antonie arhimandritul Bistriței, Ilarion proegumen, popii Mihul și Nicula fac biserica din Bodești – Bărbățești).

Având exemplul episcopului, micii boieri din Vâlcea³⁰ vor zidi, în anii '40 ai veacului, o seamă de biserici. Pitarul Udrea Zătreanu la Bucșani, în 1743 – era același personaj a cărui casă de la Șirineasa fusese descrisă în documente ca având „pimnița de piatră boltită³¹” –, jupan Constantin Malache și Șerban Vlăduceanu la Vlăducenii în 1744, ispravnicul Constantin Fiotul cu jupâneasa Casandra și „coconii” la biserica Adormirii Maicii Domnului din Ocnele Mari unde făceau un „anvon³²” în 1746, același an în care la Șerbănești ridica biserica jupan Matei Morânglavi, urmat la Străchinești în 1747 de Păuna, văduva ispravnicului Vlad Romanescu și, tot pe atunci, vechea biserică domnească a Bunei Vestiri din Râmnic – stricată în războaie recente „când au fost într-o stăpânire nemților, viind turcii cu război asupra nemților i-au biruit și i-au scos dintr-aceste cinci județe” – era refăcută de logofătul Radu Râmniceanu pentru care pisanii preciza că era „pământean de aici³³” – așadar o calitate pe care am văzut că o suibliniau contemporanii și pentru episcopul său –, pesemne spre a-l deosebi pe fondator de ceilalți doi co-ctitori, jupan Ioan Moldoveanu și jupan Grigore care erau de la Sibiu, dar și de unii eventuali fanarioți din Muntenia față de care începea să existe o opoziție tot mai fățișă în mediile oltene.

Tot un ctitor harnic s-a dovedit a fi episcopul Grigore Socoteanu, cândva egumen al Coziei, păstorind un deceniu și jumătate, între mai 1749 și mai 1764. El face, o știm, paraclisul episcopiei din Râmnic la 1750-1751 – am arătat în altă parte³⁴ că a preluat, la o distanță de un sfert de veac, pentru pictura exterioară de aici, programul iconografic cu filozofi și sibile apărut la București, la biserica „Cu sfinți” a mitropolitului Daniel – și tot el a început, tot la Râmnic, biserica Toți Sfinții pe care o încheia la 1765 episcopul Partenie, „iubitul ucenic și diadoh al părintelui Grigorie³⁵”, făcând „însoțirea la cheltuială” cu deja menționatul Hagi Constantin Malache și cu Teodor, egumenul Dobrușei.

Poate că momentul antigrecesc marcat de cărmuirea acestui boier naș vâlcean călugărit – este cunoscută opoziția sa față de domnul Constantin Racoviță (1753-1756) –, va fi contat și în emulația ctitoricească a unor conducători ai mănăstirilor vâlcene – așa egumenul Bistriței Antonie în 1750 la Ciorobești-Costești, așa arhimandritul Dionisie II Bălăcescu, starețul longeviv al Hurezilor, cu superbul său foișor din 1753 din lavra brâncovenească – și chiar a unor mai modești monahi precum Clement în 1755-1756 la Budurăști, alături de săteni, sau Antonie și feciorii săi, în 1762, la Făcăi. Ei vor fi fost urmați, în acest sens, și de boiernașii locului, într-un fel egali ai episcopului, ca Ion Slăviteșcu și jupâneasa Bălașa, fiica vornicului Chirca Roșianu în 1750 la Slăvitești, ca

²⁷ *Ibidem*, XX 1417, p. 853

²⁸ *Ibidem*, I 1243, p. 765.

²⁹ vezi nota 27

³⁰ Contribuția altor clerici e minimă acum: în 1744-1745 „starița Olimvia” și popa Grigore refac biserica domnească Slătioarele din Ocnele Mari (*ibidem*, IX 1138, p. 715), iar în 1744-1748 popa Pârvul „ot Valea Răii” face biserica de la Copăcelu (*ibidem*, VI 1323, p. 803)

³¹ N. Iorga, *Hărții din arhiva mănăstirii Hurezului = Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XIV, București, 1907, p.54-55.

³² C. Bălan, *op. cit.*, I 1086, p. 694.

³³ *Ibidem*, II 1296, p. 789

³⁴ *Histoire et prophétie dans l'art valaque de la première moitié du XVIII-e siècle în Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999, p. 415-417.

³⁵ C. Bălan, *op. cit.*, XIV 1384, p. 837.

pârcălabul „Gheorghe ot Bogdănești” în 1758 la Gura Văii³⁶ sau ca „jupan Alexe căpitan za Loviște” care a plătit zugrăvirea altarului din ctitoria boierească mai veche de la schitul Cornetu, în 1761³⁷.

Dincolo de modesta contribuție a clericilor vâlceni prin biserici de lemn construite în 1770 și 1771-1772 la Glăvile-Gorgotești și la Cacova, de popa Ioan Gorgotă, de ieromonahul Atanasie și de ieromonahul Mihail, în tulburata – de războaie și ocupație străină – cărmuire a vâlceanului episcop Partenie, rudă de preoți locali³⁸, ce fusese egumenul Tismanei înainte de a deveni ierarh între 1764 și 1771³⁹, vom înregistra, probabil ca urmare a unei aceleași tacite, dar stăruitoare atitudini antifanariote, de întărire a sentimentului românesc, o autentică înflorire a ctitoriilor clericale în timpul păstoririi la Râmnic – cu rang de mitropolit îngăduit de patriarhul ecumenic din Stambul la cererea domnului Alexandru Ipsilanti – a grecului Filaret, între martie 1780 și septembrie 1792. Era, într-un fel, un răspuns al locului dat de mici clerici ce se asociau acum, întru ctitorire, ca în 1780 la Păușești-Măglași-Chiciura diaconul Ion Țăvelei Păușescu, cu diaconul Radu Brănescu, cu popa Radu Vlăduceanu, cu alt diacon, Pătru – ginerele celui dintâi –, adăugându-se și boiernașul logofăt Radu Vlăduceanu; mai apoi, în 1783-1784 ctitoria, la Olănești-Gurguiata, ieromonahul Sava ajutat și de alții, în 1788 alt ieromonah de la Bistrița plătea zugrăvirea bisericii învecinate din Țigănia. Le țineau isonul, colaborând, boiernași și țărani liberi: în 1784 la Muereasca biserica era făcută de „Marin i de alți oameni săteni⁴⁰”, în 1790 la Măldărești ctitoria jupan Gheorghe Măldărescu cu tot neamul, iar un an mai târziu la Bogdănești ne întâmpină iarăși o pilduitoare asociere, a agăi Preda Bujoreanu cu jupan Tudosie Grecu, cu jupan Samfirache, cu un popă Gheorghe și cu „lordan titor⁴¹”.

Mulți și mărunți clerici se vor manifesta în timpul cărturarului și poliglotului episcop Chesarie, prefațatorul celebrelor „Minee”, între iarna 1773 și iarna 1780: iereii Dragomir și Radu, ieromonahii Danil și Ioan, popii Ion, Ioan, Constantin și alți mulți ierei, popi, diaconi, „moșteni”, ctitoreau în 1774 la Dobrușa, în 1775 la Dobriceni-Gruieru, Călinești-Brezoi și Mierlești-Bărbătești, în 1776 la Valea Mare-Berbești, în anul următor la Sf. Mihail din Cheia și la Sf. Nicolae din Pietrari, depășind vădit ca număr cele câteva inițiative ale boiernașilor și neguțătorilor vâlceni: de la biserica Sf. Voievozi din Oteteliș, în 1774, prin jupâneasa Anița Otetelișanca cu „fiii dumniaei”, stolnicul Șerban, serdarul Constantin, șetrarul Ioniță, clucerul Drăghici⁴², de la Oteșani-Mironești unde, după septembrie 1774, ctitoreau, între alții, Ioan vătaf Talin, Drăghici Cincă „polcomnicu”, dar și „popa Preda ce să trage din Stan Armașu” și un posibil aromân, jupan Nanu Grecu „dila țara Rumeliei” (menționez, în treacăt, că doi „greci machidoneni”, Hristea Atanasie și Atanasie Tașu, aveau să fie curând în 1811, noii ctitori de la deja amintitul schit Arhangelul din Râmnic)⁴³; în fine, voi mai aminti biserica de la Băbeni, unde era ajutător Matei Băbeanu „vel polcovnic” cu familia sa, în 1778-1779⁴⁴.

³⁶ *Ibidem*, 725, p. 502.

³⁷ *Ibidem*, 484, p. 379

³⁸ D. Sandu, *op. cit.*, p. 127.

³⁹ Acum se poate înregistra și ctitoria din 1769 de la Căinenii Mari, pe granița cu Ardealul, a „jupanilor” cu nume de rezonanță balcanică Petru Petco și Stoian Nicolau.

⁴⁰ C. Bălan, *op. cit.*, 1064, p.643.

⁴¹ *Ibidem*, 249-250, p. 254-255.

⁴² *Ibidem*, I 1207, p. 748.

⁴³ *Ibidem*, I 1199, p. 744; pentru ctitorul alogen de la Oteșani și pentru cei de la schitul Arhanghelul, *ibidem*, I 1292, p. 786. Tot pentru ei, vezi A. Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, București, 1984, p. 18.

⁴⁴ C. Bălan, I 38, p. 149.

Dinamica ctitoricească vâlceană devine impresionantă în jumătatea de secol ce precede momentului pașoptist, care este și vârful de netăgăduit al ostentivității celor ce au ridicat și înfrumusețat aici schituri și biserici. Sub trei episcopi de neam levantin, urmași ai unei serii de ierarhi români, ba chiar olteni – cu o singură excepție, cea a lui Filaret –, numărul de lăcașuri întemeiate este de-a dreptul remarcabil și el dovedește, după părerea mea, două împrejurări esențiale: prima este creșterea accelerată a ponderii sociale, către 1800 și imediat după aceea, a „stării a III-a” unde intrau laolaltă, pe meridianul valah, țărani, preoți – indicați țărănește numai cu prenumele –, meșteșugari, „cupeți”, boiernași; cea de a doua pare a fi continuarea unei atitudini active a măruntii lumi din „plaiurile” subcarpatice, lipsite de înalți dregători, de mari proprietari, de membri ai protipendadei – cei despre care se putea scrie acum multe decenii, într-un eseu dedicat „regionalismului oltean”, că „o democrație activă-i deosebește, cu boieri mulți și mici cari se simțeau una cu țăranii⁴⁵” –, înaintea unui „establishment” fanariot aflat la crepuscul și pentru care vor fi reprezentativi, timp de două decenii, episcopul grec Nectarie – între septembrie 1792 și decembrie 1812 –, apoi, pentru un alt deceniu, urmașul și nepotul său, episcopul Galaction, între ianuarie 1813 și aprilie 1824.

Lista ctitoriilor clericale este lungă, dar foarte grăitoare: în 1793, la Cetățea, la Mereșești-Capul Piscului, la Broșteni-Ocnele Mari ierarii Andrei și Ionașcu, preoții Șerban și Mihai, Chera și Radu, cu jupanul Dinu Lupu ridică micile lor biserici, unele de lemn, într-o vreme în care la bolnița voievodală a Hurezilor egumenul Pahomie pune să se aștearnă o pictură în care, la pridvor, pe o filacteră, apare o prețioasă informație istorică: „La leatul 1789 fiind răsmirîță și nevoie mare în țară de nemți și de turci au venit un seraschiar cu oaste turcească de au șăzut în mănăstire un an⁴⁶”.

Ritmul construcțiilor e susținut, în ciuda unor asemenea timpuri de restriște: în 1796 la schitul Olteni „oltariul” e zugrăvit cu cheltuiala popii Ioan, a diaconului Gheorghe și a monahului Nichifor – un alt popă Marin, cu Vasilica preoteasa vor face aici după treizeci și patru de ani, „tîndă cu clopotniță zidită, înfrumusețată cu zugrăveală⁴⁷” –, în 1797 popa Matei Mănăstireanu va ridica biserica din Genuneni, în 1798-1799 protopopul Cârstea pe cea din Gorunești-Bălcești, în 1800 popa Ioan Pușcașu pe cea din Ursoaia, în 1802 popa Oprea Amărăscu și diaconul Ioan biserica de lemn din Amărăști, după un an egumenul Bistriței va face lăcașul din Săcături-Costești, în 1804 deja amintitul protopop Șerban Copăceanu ridică biserica din Copăceni, iar popa Preda Scaioșanu pe cea din Scaioși, în același an în care Dionisie Eclesiarhul făcea să fie zugrăvită vechea biserică a Sf. Dumitru din Râmnic care era „foarte stricată dă oștirile otomanești”, ne spune pisania⁴⁸; în 1807 protopopul Marin Pleșoiu, care era „i pomniatograf”, adică scriitor de texte de pomenire⁴⁹, era ctitor la Pleșoiu, în 1811-1812 popa Florea la biserica de lemn de la Izvoru-Popești, iar în 1812 protopopul Dobre cu soția „Ioana ierîta” încheia, la Padina, șirul edificiilor clericale din timpul lui Nectarie. Un timp în care, mai puțin numeroși, e drept, nu au lipsit a fi activi micii boieri: ei au fost „Costandin biv vel polcovnic za potăre” și Stan vătaf, ajutați în 1793 de „alți boeri blagorodnici i neguțători” la biserica Adormirii Maicii Domnului din Drăgășani⁵⁰, căpitanul Dușu Voicescu la Voicestii din Mijloc în 1800, apoi mult cunoscutul vătaf de plai al Hurezilor Ioan Popescu, tot în 1800 la Urșani, alături de mulți alți ctitori mărunți pictați în emblematicul lăcaș al cărui interior adăpostește, în pronaos, pe pereții de sud, vest și

⁴⁵N. Iorga, *Regionalism oltean în Arhivele Olteniei*, I, 1922, p. 8.

⁴⁶C. Bălan, IX 822, p. 560.

⁴⁷*Ibidem*, XX 87, p. 737.

⁴⁸*Ibidem*, XI 1369, p. 828.

⁴⁹*Ibidem*, I 1275, p. 779.

⁵⁰*Ibidem*, I 622, p. 447.

nord 37 de personaje rurale, rânduite parcă voievodal, unele numite „prisoase”, într-un tablou ctitoricesc colectiv unic pe care l-am comentat de mai multe ori; ctitorul Ioan Popescu va fi prezent și în 1801 la Gorunești-Viorești, în 1807 la Târgu Horezu, alături de Constantin Covrea, mai apoi îl vom găsi pe postelnicul Ianache Beștelei la Căzănești în 1808 și pe paharnicul Ion Gănescu cu neamul său la Gănești în 1812 când, în pronaos, e zugrăvit și episcopul Nectarie alături de rudele și înaintașii ctitorului.

Cu Galaction, practic, epoca fanariotă, așadar „lungul secol XVIII” se încheie. O face în tonalitatea cu care ne obișnuise păstorirea anterioară, dar cu o ușoară inversare de accent: ctitoriile neclericale sunt mai numeroase decât cele ale oamenilor bisericii. Se înscriu aici, în 1814, biserica din Mihăești a lui Barbu Pleșoianu și a postelnicului Ion, amintit într-o catagrafie drept „Cărășilă”⁵¹, cea din Pojogi-Cerna, în 1819, a stolnicului Constantin Borănescu cu „Anca Borăniască”, fiica lor „Elenca Borăniască” și serdarul Nica Vlădescu⁵², cele din 1820 de la Olănești – fie la Cormoșeștii boierilor Gheorghe Brănescu, cu fratele său Barbu, dar și cu arhimandritul Iosif Sărăcinescu⁵³, fie la Valea de Case unde „treti logofăt Alicsandru Olănescu” se însoțea pentru ctitorire cu alt cleric, protopopul Ion Armăceanu⁵⁴; șirul edificiilor se încheie în chiar anul răscoalei Vladimirescului cu biserica de la Verdea a căpitanului Giura, pentru ca în 1823 să înregistrăm pe cea din Tetoiu-Vijoiești terminată de urmașii stolnicului Vlăduț Tetoianu⁵⁵ și pe cea din Sinești a polcovnicului Udrea Sinescu.

Din cealaltă categorie, voi aminti doar lăcașul din Neghinești zidit la 1819 de cei doi popi cu numele de Ioan – fiul lui Andronie și fiul lui Sima –, „fiind veri buni” spune pisană⁵⁶ și biserica cu hramul Bunei Vestiri din Iernatec-Bărbătești la 1823, „înnoită” de popa Nicolae, fiul popii Gheorghe, de popa Constantin Strâmbeanu și de diaconul Dumitru, fiul popii Ștefan⁵⁷.

Ceea ce se va întâmpla sub păstorirea bucureșteanului Neofit, ierarhul cârmuind după 1824 și până la 1840 – merit unei cariere metropolitane de răsunet –, ne interesează mai puțin, căci am trecut într-o altă epocă istorică. Rezumând până aici dinamica ctitoricească a celui mai activ ținut oltean, constatăm o evoluție limpede de la rolul principal jucat, imediat înainte de 1700, de ierarhii din București și Râmnic sau de monahi proveniți din mari familii boierești (cazul Pârșcovenilor) – în paralel cu demersul absolut singular al lui Constantin Brâncoveanu și al familiei princiare –, la rolul preluat, în primul sfert de veac XVIII, de boierimea locală și de egumeni ai mănăstirilor istorice (Bistrița, Govora, Cozia), continuat într-al doilea sfert de secol și către jumătatea acestuia de doi episcopi locali (Clement și, parțial, Grigore), de unii călugări de rang înalt și de aceeași mică boierime vâlceană – notând însă și apariția sporadică a unor simpli preoți –, pentru ca după 1770 și până către 1820 să domine numeric ctitorii de „popi”, protopopi, ierei, diaconi, simpli țărani, dar și vătăfi de plai – proveniți din săteni înstăriți – sau căpitani și polcovnici dintr-un sistem militar pregătit pentru momentul regulamentar.

Vâlcea postfanariotă, Vâlcea lui Anton Pann își va avea, în continuare, salba de lăcașuri de lemn și de zid, ridicate „întru pocfala lui Dumnezeu” – cum se spunea într-o dedicație din 1829, de la Mologești, a protopopului Ștefan și a clucerului Voicu⁵⁸ –, de

⁵¹ apud *ibidem*, p. 659.

⁵² *Ibidem*, I 1278, p. 781.

⁵³ *Ibidem*, V 72, p. 164.

⁵⁴ *Ibidem*, VII 89, p. 175.

⁵⁵ În aceeași localitate, cu trei ani înainte, protopopul Constantin Tetoianu și soția sa „Rucsandra iereița” făcuseră biserica Sf. Constantin și Elena (*ibidem*, II 1583, p. 938).

⁵⁶ *Ibidem*, 1071, p. 687.

⁵⁷ *Ibidem*, I 113, p. 187.

⁵⁸ *Ibidem*, 1048, p. 677.

„titorăși ai satului⁵⁹”, de preoți, de meșteșugari și de negustori – precum, tot pe atunci, la Aninoasa-Glăvile unde erau întemeietori „Radu abagiu i Dinu precupețul⁶⁰” –, de cei numiți simplu, ca în 1836, „mahalagii⁶¹” sau, ca în 1841, „cetași...moșineni⁶²”, dar și de eclesiarhi, ieromonahi, vistieri, postelnici – amestecați la nevoie cu cojocari, ca la biserica Sf. Ilie din Drăgășani în 1834, unde citeau laolaltă, „boieri i neguțători⁶³” –, trăind cu toții „măhnicioasele vremi”, cum se spunea într-o pisanie de la Frăsinei, la 10 iunie 1848⁶⁴, așadar – spre a ne plasa în istoria cea mare –, o zi după adunarea de la Islaz și o zi înaintea izbucnirii revoluției la București, în chiar vremea în care nu departe, la Râmnic, în „zăvoi”, se cânta pentru prima oară „Deșteaptă-te, române!”.

Ce a însemnat episcopia râmniceană o știe bine cercetătorul istoric și nădăjduiesc că studiul evoluției acțiunii ctitoricești în cel mai rodnic secol al eparhiei va fi putut popula cu monumente, uneori dispărute, și cu oameni adesea uitați, cu „cei mici” spre a relua o formulare a lui Iorga⁶⁵, peisajul cultural al celei mai dinamice zone din Oltenia. Nu trebuie uitat, în primul rând, ce a însemnat centrul de la Râmnic pentru învecinata episcopie a Argeșului, cea mai nouă din vechea Țară Românească, apărută la finele epocii de care m-am ocupat aici, în octombrie 1793⁶⁶, dacă ne vom aminti că primul său ierarh, Iosif, era fiu de preot vâlcean, format la Râmnic, ca și un urmaș al său, episcopul Grigore Râmniceanu, că ctitori în spațiul argeșean⁶⁷ au fost, nu o dată – la venerabila biserică a Basarabilor din Curtea de Argeș, la Berislăvești, la Bercioiu, la Scăuieni – arhimandriți de la Cozia.

Locul vâlcenilor și al Vâlcei în vechea cultură românească, cunoscut cu asupra de măsură pentru istoria cărții, știut bine – la nivel aulic – pentru istoria artei, se completează remarcabil prin acest vast demers ctitoricesc al celor ce se iveau, socialmente, în orizontul primei modernități românești după 1700, pe un palier folcloric din care au ieșit – o scriam cu un pătrar de secol în urmă și o repet aidoma, mai convins decât atunci – „secolele noastre din urmă, cel «clasic» și cel «modern»⁶⁸”.

Summary

The place of the people living in Valcea and of Valcea in the old Romanian culture, very well known in the history of book, well known for the history of art, completes itself remarkably through this board approach specific to the founders, to those who were socially arising in the horizon of the first Romanian modernity after 1700, on a folkloric ground from which - I wrote a quarter of a century ago and a repeat it now, more convinced than then - our last centuries, the “classic” one and the “modern” one came.

⁵⁹ *Ibidem*, II 414, p. 342.

⁶⁰ *Ibidem*, 8, p. 129.

⁶¹ *Ibidem*, 8, p. 129.

⁶² *Ibidem*, II 1286, p. 784.

⁶³ *Ibidem*, V 633, p. 452-453.

⁶⁴ *Ibidem*, 644, p. 457-459.

⁶⁵ *Istoria țerii prin cei mici în Revista istorică*, 1-3, 1921, p. 26-62.

⁶⁶ D. Sandu, *op. cit.*, I, p. 146 și urm.

⁶⁷ Pentru ei C. Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1994.

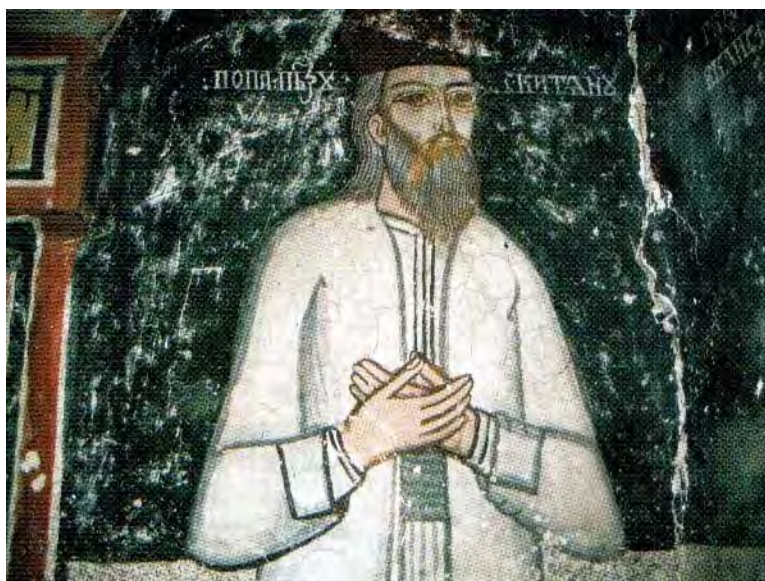
⁶⁸ *Civilizația românilor...*, II, p. 215.

**A.M.D. Mănăstirea
Sărăcinești – Valea Cheii –
Păușești Măglași.**

Pahomie ieromonah, Ștefan
episcop al Râmnicului,
Damaschin episcop, Sava
ieromonah, egumen al
Mănăstirii Strehaia.

Schitul 44 de izvoare –
Costești. Popa Pătru
Schiteanu

Mănăstirea Surpatele –
Frâncești. Tabloul votiv al
Brâncovenilor.

Mănăstirea Govora – Mihăești. Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei.

Intrarea în Biserică – Schitul Dobrușa – Ștefănești.
Partenie, episcopul Râmnicului, Daniil ieromonah și Dragomir, ereu din Stoilești.

Intrarea în Biserică – Schitul Dobrușa – Ștefănești. Isaia ieromonah, egumenul schitului Dobrușa, Ștefan, episcopul Râmnicului și Chesarie, episcopul Râmnicului.

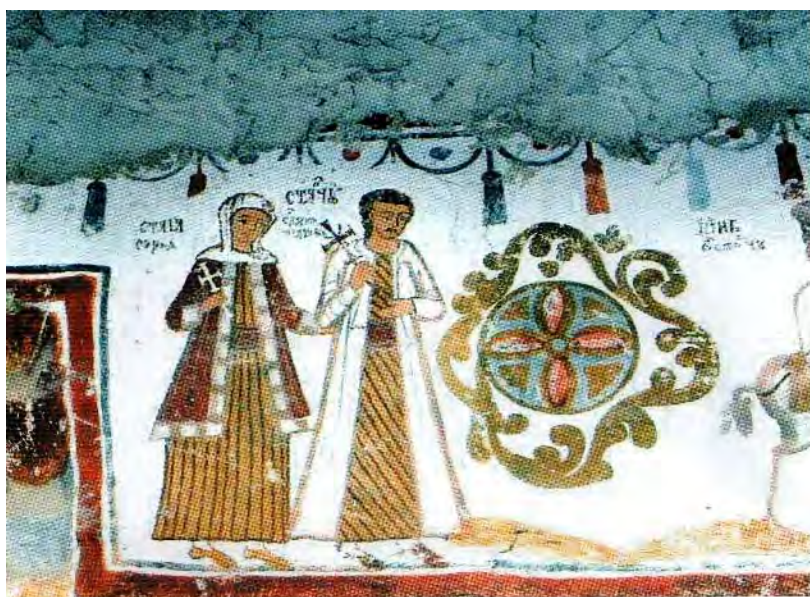
Brezoi – Călinești – Pronaos. Jupân Stoica din Călimănești și soția sa Anița.

Brezoi – Călinești – Pronaos.
Preotul Ioan, Maria Toje eria și
Tănase ereu.

„Buna Vestire” Copăceni. Manda,
jupân Ioan sin Ego, Șerban
protopopul și copiii.

„Buna Vestire” Copăcenii. Dumitrache
ereu, protopop Pietraru, Maria erița,
jupân Nicolae Oteșanu, Bălașa, jupân
Nițe Cornițe Copăceanu și Ilinca.

Intrarea în Biserică, Sf. Ioan – Urșani
– Horezu. Stana soția și Stanciu sin
Dumitrașcu.

Intrarea în Biserică, Sf. Ioan – Urșani
– Horezu. Maria erița și Gheorghe
ereu.

